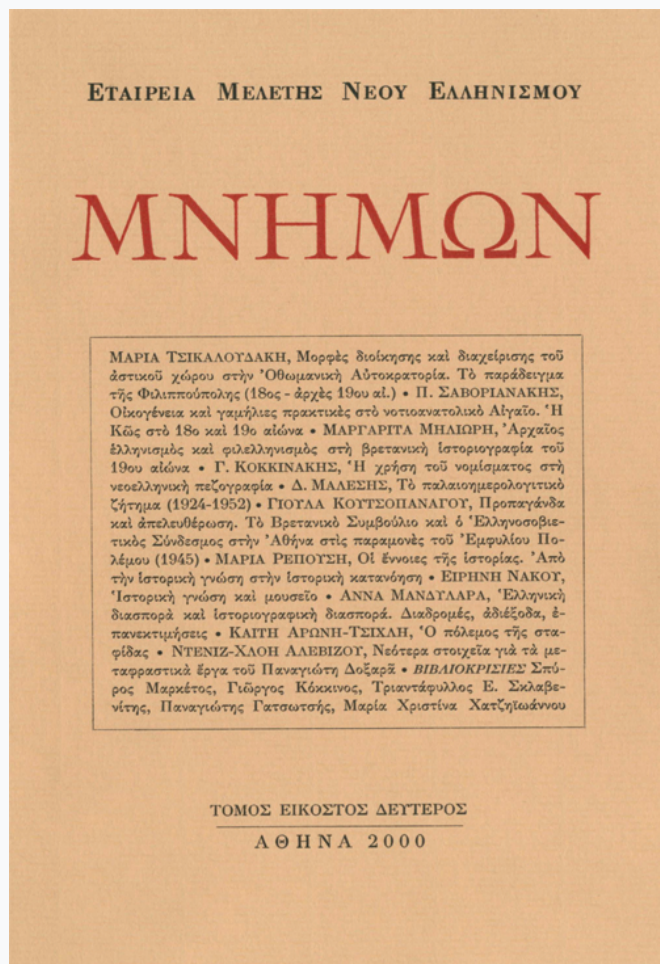

Μνήμων

Τόμ. 22 (2000)

**ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ ΚΑΙ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ. ΤΟ
ΒΡΕΤΑΝΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΚΑΙ Ο
ΕΛΛΗΝΟΣΟΒΙΕΤΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ
ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ
(1945)**

ΓΙΟΥΛΙΑ ΚΟΥΤΣΟΠΑΝΑΓΟΥ

doi: [10.12681/mnimon.588](https://doi.org/10.12681/mnimon.588)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΚΟΥΤΣΟΠΑΝΑΓΟΥ Γ. (2000). ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ ΚΑΙ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ. ΤΟ ΒΡΕΤΑΝΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΚΑΙ Ο ΕΛΛΗΝΟΣΟΒΙΕΤΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ (1945). *Μνήμων*, 22, 171–190. <https://doi.org/10.12681/mnimon.588>

ΓΙΟΥΛΑ ΚΟΥΤΣΟΠΑΝΑΓΟΥ

ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ ΚΑΙ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ

ΤΟ ΒΡΕΤΑΝΙΚΟ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΚΑΙ Ο ΕΛΛΗΝΟΣΟΒΙΕΤΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΟΥ ΕΜΦΥΛΙΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ (1945)

Η μελέτη του ρόλου της πολιτιστικής διείσδυσης και προπαγάνδας στη διαμόρφωση και την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων, ένα φαινόμενο που παρατηρείται ήδη από τον 19ο αιώνα, δεν αποτέλεσε μέχρι σήμερα αντικείμενο συστηματικής έρευνας. Το ενδιαφέρον των ιστορικών συνήθως περιοριζόταν στην εξέταση των πολιτικών και κοινωνικο-οικονομικών φαινομένων, ενώ η μελέτη των πολιτιστικών¹ σχέσεων κατείχε θέση περιθωριακή. Ειδικότερα μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι πολιτιστικές σχέσεις σε συνδυασμό με την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής λαμβάνουν συστηματικότερο χαρακτήρα και παίζουν ιδιαίτερο ρόλο στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου.

Στην έρευνα αυτή μελετώνται εκπαιδευτικές και πολιτιστικές ανταλλαγές και άλλες εκδηλώσεις, τυπικά μη πολιτικού χαρακτήρα, στο πολιτικό τους πλαίσιο.

Μέρος της εισήγησης αυτής παρουσιάστηκε ως πρόδρομη ανακοίνωση στο Συνέδριο *Ο Ελληνικός Εμφύλιος. Από τη Βόρεια στο Γράμμο*, Πάντειο Πανεπιστήμιο, 20-23 Οκτωβρίου 1999.

1. Θα ήταν χρήσιμο να γίνει εξ αρχής μια διευκρίνιση ως προς τη χρήση των λέξεων «πολιτισμός» - «κουλτούρα» και «πολιτιστικός» - «πολιτισμικός». Στην ελληνική γλώσσα με τον όρο «πολιτισμός» αποδίδονται οι διαφοροποιημένες σε άλλες γλώσσες λέξεις *civilisation* και *culture*. Η διάκριση αυτή και η απουσία στη γλώσσα μας των αντίστοιχων όρων που να την εκφράζουν, υπαγορεύει και τη χρήση του επιθετικού προσδιορισμού «πολιτιστικός» και «πολιτισμικός». Ο πρώτος, και λόγω της συνάφειάς του με το «εκπολιτιστικός», υποβάλλει την ιδέα της διαδοχικής εξέλιξης και προσιδιάζει περισσότερο στο *civilization*, ενώ ο δεύτερος αποδίδει ίσως καλύτερα την αξιολογική ουδετερότητα του *cultural*. Η λέξη «πολιτισμός» έχει αποδοθεί και με τη λέξη «παιδεία», ενώ και για τις δύο αυτές λέξεις έχει χρησιμοποιηθεί ο αμετάφραστος όρος «κουλτούρα». Η λέξη «κουλτούρα» (*culture*, *Kultur*) είναι μία από τις περισσότερο εννοιολογικά πολυσήμαντες λέξεις με πολυεπίπεδες και ποικίλες αποχρώσεις. Η βιβλιογραφία σχετικά με την ιστορική και σημασιολογική εξέλιξη της έννοιας και τη χρήση της λέξης «κουλτούρα» είναι πλούσια. Σε ό,τι αφορά στον προσδιορισμό της έννοιας της λέξης ενδεικτικά βλ. Raymond Williams, *Κουλτούρα και Ιστορία*, εισαγωγή/μετάφραση Βενετία Αποστολίδου, Γνώση, Αθήνα 1994, Terry Eagleton, *The idea of Culture*, Blackwell, Οξφόρδη 2000.

σιο και μέσα στο γενικό κλίμα μιας αρχόμενης ιδεολογικής αντιπαράθεσης και ανταγωνισμού για πολιτιστική υπεροχή και πολιτική διείσδυση ανάμεσα στα δύο αντίπαλα πολιτικο-ιδεολογικά στρατόπεδα, που διαμορφώθηκαν με τη ριζική αναδιάταξη δυνάμεων που επέφερε ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος.

Συγκεκριμένα, εξετάζονται οι αγγλο-σοβιετικές σχέσεις στην Ελλάδα, καθώς αυτές σταδιακά άρχιζαν να γίνονται εχθρικές. Η σοβιετική αποστασιοποίηση κατά τη διάρκεια των αιματηρών γεγονότων του Δεκεμβρίου του 1944 διατηρήθηκε για λιγότερο από τρεις μήνες. Από τα μέσα, όμως, Φεβρουαρίου 1945 ο σοβιετικός τύπος αρχίζει να γίνεται επικριτικός για την ελληνική κυβέρνηση. Τον Ιούλιο 1945 ιδρύεται ο Ελληνοσοβιετικός Σύνδεσμος. Τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου αναδιοργανώνεται το Βρετανικό Συμβούλιο και ορίζεται μόνιμος αντιπρόσωπός του στην Αθήνα.

Στην παρουσίαση αυτή αναζητούνται το χρονικό και ο σκοπός της ίδρυσης αυτών των δύο πολιτιστικών οργανισμών, η στελέχωσή τους, η χρηματοδότηση των δραστηριοτήτων τους, το περιεχόμενο των πολιτιστικών τους προγραμμάτων, οι έλληνες υποστηρικτές τους, κρατικοί παράγοντες και ιδιώτες. Πόσο επιτυχής ήταν η προσπάθεια του Βρετανικού Συμβουλίου και του Ελληνοσοβιετικού Συνδέσμου στην προώθηση των πολιτιστικών προγραμμάτων τους και ποια η απήχυσή τους στην ελληνική κοινή γνώμη; Πώς συνεχίστηκαν οι πολιτιστικές τους πρωτοβουλίες κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου; Με βάση τις διαθέσιμες πηγές, είχαν και σε ποιο βαθμό το καθένα την υποστήριξη των χωρών που αντιπροσώπευαν;

Η μελέτη αυτή βασίζεται σε αρχειακό υλικό και προσωπικές μαρτυρίες πρωταγωνιστών της εποχής για την πολιτιστική δράση του Βρετανικού Συμβουλίου και του Ελληνοσοβιετικού Συνδέσμου. Έχει ερευνηθεί ένα μεγάλο μέρος των ελληνικών πηγών. Συστηματικότερη έρευνα χρειάζεται να γίνει στα αρχεία του Βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών και του Βρετανικού Συμβουλίου στο Λονδίνο.

Μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και κυρίως στη διάρκεια του Μεσοπολέμου με την αυξανόμενη δραστηριοποίηση των φασιστικών δυνάμεων για πολιτιστική επιρροή και πολιτική διείσδυση, η Μεγάλη Βρετανία αποφασίζει να εγκαταλείψει την αυτάρεσκη μέχρι τώρα στάση της σε θέματα πολιτισμικής προβολής της στο εξωτερικό και να διεκδικήσει με καθυστέρηση πρωταγωνιστικό ρόλο στον κατεχόμεν γαλλο-γερμανοκρατούμενο αυτό χώρο. Τον Νοέμβριο του 1934 συστήνεται η Συμβουλευτική Επιτροπή για την Προώθηση Διεθνών Σχέσεων (Advisory Committee for the Promotion of International Relations), η οποία μετεξελίσσεται λίγο αργότερα στο Βρετανικό Συμβούλιο².

2. P. M. Taylor, *The Projection of Britain*, Cambridge University Press, 1981,

Στα πρώτα χρόνια της ίδρυσής του το Συμβούλιο λειτουργούσε ως παράρτημα του Τμήματος Ειδήσεων (News Department) του Υπουργείου Εξωτερικών, στο οποίο προΐστατο ο Reginald (Rex) Leeper, μετέπειτα πρέσβης της Βρετανίας στην ελληνική κυβέρνηση στο Κάιρο και ακολούθως στην Αθήνα για το διάστημα 1943-1945. Ο Leeper ως προϊστάμενος του Τμήματος Ειδήσεων είχε επιδείξει άμεσο και ζωηρό ενδιαφέρον για την πολιτιστική προπαγάνδα και αναδείχθηκε ο πρώτος υποστηρικτής της αξίας και της σημασίας της. Μάλιστα, χάρη στη διπλωματική ευελιξία του Leeper, ξεπεράστηκε το δίλημμα του Υπουργείου Εξωτερικών —εάν δηλαδή η πολιτιστική προβολή της χώρας στο εξωτερικό θα συντελούσε εκτός από την αύξηση του εθνικού κύρους, και στην προώθηση του βρετανικού εμπορίου στις ξένες αγορές— πράγμα το οποίο θα έχει ως άμεσο αποτέλεσμα τη σύσταση της επιτροπής του Νοεμβρίου 1934. Παράλληλα, η έγκριση 2.500 βρετανικών λιρών³ για πολιτιστικές δραστηριότητες στο εξωτερικό από το μέχρι τότε απρόθυμο Υπουργείο Οικονομικών ως πρώτο προϋπολογισμό του νεοσύστατου Συμβουλίου, αποτέλεσε την αφετηρία απεγκλωβισμού της Βρετανίας από την προηγούμενη πολιτική της σε θέματα πολιτιστικών σχέσεων. Το Βρετανικό Συμβούλιο, αγωνιζόμενο να επιβιώσει, είχε ως κύριο μέλημα τη δημιουργία ενός αποτελεσματικού μηχανισμού δράσης, εντασσόμενου στο πλαίσιο της βρετανικής διπλωματίας σε μια περίοδο αυξανόμενης διεθνούς έντασης. Το 1937 ο προϋπολογισμός του ανήλθε σε 30.000 λίρες, διπλασιάστηκε τον επόμενο χρόνο και αυξήθηκε σε 130.000 λίρες στις παραμονές του πολέμου. Το μόνιμο προσωπικό του από δύο άτομα το 1934 θα ξεπεράσει τα σαράντα το 1939⁴.

Στην Ελλάδα η παλινόρθωση της μοναρχίας με την επιστροφή στο θρόνο του αγιλόφιλου βασιλιά Γεωργίου Β' το Νοέμβριο του 1935 δημιούργησε πρόσφορο έδαφος για την αύξηση της αγγλικής επιρροής. Τον ίδιο μήνα ο βρετανός πρέσβης στην Αθήνα Sir Sydney Waterlow, σε τηλεγράφημα στο Υπουργείο Εξωτερικών επισημαίνει ότι η χρήση της αγγλικής γλώσσας υπολείπεται όχι μόνο της γαλλικής και γερμανικής, αλλά ακόμα και της ίδιας της ιταλικής, κατέχοντας έτσι την τέταρτη θέση στην προτίμηση των Ελλήνων. Το Λονδίνο όμως επαναπαυμένο στην παραδοσιακή αγγλοελληνική φιλία δεν θεώρησε αυτό το γεγονός ως ανησυχητικό για την αίγλη και επιρροή της Βρετανίας στην Ελλάδα.

σ. 150 και ειδικότερα το κεφάλαιο «Cultural Propaganda and the British Council», σ. 125-178.

3. P. M. Taylor, *The Projection...*, ό.π., σ. 140, 141· F. Donaldson, *The British Council. The First Fifty Years*, Jonathan Cape, Λονδίνο 1984, σ. 32.

4. P. M. Taylor, *The Projection...*, ό.π., σ. 164, 169, 177· F. Donaldson, *The British Council...*, ό.π., σ. 56-63.

Εν τω μεταξύ, η αβυσσινιακή κρίση τον Οκτώβριο 1935 ανάγκασε τη βρετανική κυβέρνηση να αναζητήσει φίλους και υποστηρικτές στη Μεσογειακή ζώνη, για να εξουδετερώσει τη διαγραφόμενη ιταλική απειλή στα στρατηγικά της συμφέροντα στην ευπαθή αυτή περιοχή. Στο διάστημα αυτό συντελέστηκε η σύσφιξη των σχέσεων Ελλάδας-Αγγλίας και εντάχθηκε η πρώτη στα στρατηγικά ενδιαφέροντα και τις ανάγκες της δεύτερης⁵. Παράλληλα, παραμερίζονται στο Λονδίνο οι ενδοιασμοί για μια γενικότερη αναθεώρηση της πολιτιστικής στρατηγικής με την εντυπωσιακή αύξηση το 1937 του προϋπολογισμού του Βρετανικού Συμβουλίου.

Εξαιρετική ευκαιρία για την προώθηση της αγγλικής γλώσσας και κουλτούρας δόθηκε με τον εορτασμό, το 1937, των εκατό χρόνων από την ίδρυση του Πανεπιστημίου Αθηνών⁶. Ο έλληνας Υπουργός Παιδείας και Θρησκευμάτων, Κωνσταντίνος Γεωργακόπουλος, ανακοινώνει την ίδρυση της Έδρας «Βύρων» στο Πανεπιστήμιο Αθηνών για τη διδασκαλία της αγγλικής γλώσσας και λογοτεχνίας⁷. Η έδρα «Βύρων» θα χρηματοδοτούνταν από το Βρετανικό Συμβούλιο, το οποίο θα συνεχίσει να τη στηρίζει οικονομικά μέχρι το 1963⁸. Καθηγητής της έδρας ορίστηκε ο H. V. Routh. Το 1938 ο καθηγητής Routh αναλαμβάνει διευθυντής του Ινστιτούτου Αγγλικών Σπουδών [Institute of English Studies (I.E.S.)], το οποίο επίσης οργάνωνε μαθήματα αγγλικής γλώσσας. Σύμφωνα η ζήτηση για την εκμάθηση της αγγλικής γλώσσας θα αυξηθεί και τον Νοέμβριο του 1939 αναφέρεται ότι εγγράφηκαν 4.500 σπουδαστές, ενώ δημιουργήθηκε ένα παράρτημα του Ινστιτούτου για τους μικρούς μαθητές⁹.

5. Βλ. James Barros, *Britain, Greece and the Politics of Sanctions, Ethiopia 1935-1936*, Royal Historical Society, Λονδίνο 1982, Lawrence P. Pratt, *East of Malta, West of Suez. Britain Mediterranean Crisis 1936-1939*, Cambridge University Press, 1975, J. S. Koliopoulos, *Greece and the British Connection, 1935-1941*, Oxford University Press, 1977, ελλ. μτφρ. Ι. Σ. Κολιόπουλος, *Παλινόρθωση, Δικτατορία, Πόλεμος 1935-1941. Ο βρετανικός παράγοντας στην Ελλάδα*, Εστία, Αθήνα 1985.

6. Η πρώτη Έδρα Ξένων Φιλολογιών στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών ήταν αυτή της Γαλλικής Φιλολογίας, η οποία λειτούργησε κατά το ακαδημαϊκό έτος 1933-34 με καθηγητή τον Leon Guichard, *Επετηρίς του Πανεπιστημιακού Έτους 1933-34*, Αθήνα 1933. Το επόμενο ακαδημαϊκό έτος 1934-35 λειτούργησαν οι Έδρες Ιταλικής (Vincenzo Biagi) και Γερμανικής Φιλολογίας (Gottfried Merkel), *Επετηρίς του Πανεπιστημιακού Έτους 1934-35*, Αθήνα 1934.

7. Προσφώνηση Υπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων Κων. Γεωργακόπουλου, Προσφώνηση Καθηγητή Donald Stuan Robertson, Αντιπροσώπου των Αγγλικών Πανεπιστημίων. Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιο Αθηνών, *Ο Εορτασμός της Εκατονταετηρίδος του Πανεπιστημίου Αθηνών*, Πυρσός, Αθήνα 1937.

8. F Donaldson, *The British Council* ..., ό.π., σ. 178.

9. F. Donaldson, ό.π., σ. 61, Anastasios Sagos, *A Chronicle of the British Council in Athens, 1938-1986*, Αθήνα 1995, σ. 8.

Αμέσως μετά την απελευθέρωση, το Βρετανικό Συμβούλιο της Αθήνας ήταν από τα πρώτα παραρτήματα που επανέλαβαν τις δραστηριότητές τους, χάρη στην άμεση κινητοποίηση του Rex Leeper, ουσιαστικού ιδρυτή του Συμβουλίου και τώρα πρέσβη στην Αθήνα. Ο Leeper με επιστολή του στις 21 Νοεμβρίου 1944 προς το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών επεσήμανε πόσο μεγάλη σπουδαιότητα απέδιδε στην παρουσία του Βρετανικού Συμβουλίου στην Ελλάδα ως παράγοντα διαμόρφωσης ευνοϊκού κλίματος υπέρ της εικόνας της Βρετανίας. «Εάν η δουλειά [του Βρετανικού Συμβουλίου] γίνει καλά από πραγματικά ικανούς ανθρώπους, που να έχουν συνειδητοποιήσει ότι βρίσκονται εδώ για να προσφέρουν δημόσια υπηρεσία, θα μπορέσουν να προσελκύσουν διάφορα κοινωνικά στρώματα, ιδιαίτερα τους νεώτερους, οι οποίοι μπορεί σύντομα να αποκτήσουν πολιτικό ρόλο, και οι οποίοι, κάτω από την επίδραση των βρετανικών ιδεωδών, μπορούν να δημιουργήσουν τον πυρήνα ενός κεντρώου κόμματος, η απουσία του οποίου σήμερα αποτελεί μια σοβαρή αδυναμία για τη σταθερότητα και την επιρροή μας εδώ». Στη συνέχεια της επιστολής του ο Leeper επισημαίνει την ανάγκη ενίσχυσης της βρετανικής παρουσίας στην Ελλάδα με «πραγματικά καλούς ανθρώπους» για να μπορέσει «η προσπάθεια που τώρα γίνεται από τον Στρατηγό Scobie και το επιτελείο του» να ενισχυθεί και «να φέρει καρπούς αργότερα». Κατά τη γνώμη του, δεν υπήρχε πλέον περιθώριο για καθυστερήσεις και το Βρετανικό Συμβούλιο έπρεπε να στείλει το συντομότερο ανθρώπους ικανούς και πάνω από όλα με ηθική και πνευματική ακτινοβολία για να αναλάβουν αυτή την υπηρεσία. Ο Leeper διαβεβαίωνε για την αμέριστη υποστήριξη που θα παρείχε η βρετανική πρεσβεία στους απεσταλμένους του Βρετανικού Συμβουλίου, στην οποία θα μπορούσαν να βασίζονται για «συνεχή υποστήριξη και καθοδήγηση»¹⁰.

Βασιζόμενος σε εκθέσεις, όπως αυτή του βρετανού πρέσβη στην Αθήνα και σε παρόμοιες εκθέσεις που έρχονταν από άλλες, στρατηγικής σημασίας, βρετανικές διπλωματικές υπηρεσίες, όπως της Αιγύπτου, της Κίνας και της Τσεχοσλοβακίας, ο W. H. Montagu-Pollock, επικεφαλής του Τμήματος Πολιτιστικών Σχέσεων (Cultural Relations Department) του Υπουργείου Εξωτερικών συνέταξε, τον Μάιο του 1945, ένα πολιτικά σημαντικό κείμενο στο οποίο ανέλυε το ρόλο της πολιτιστικής πολιτικής ως προς τη νέα θέση της Βρετανίας μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο: «Εξετάζοντας την παρούσα διεθνή κατάσταση βλέπουμε ότι η χώρα έχει αποκτήσει σημαντικό γόητρο και είναι πολύ δημοφιλής, αλλά διαθέτει περιορισμένα μόνο μέσα στον πολιτικό και οικονομικό τομέα αντάξια της πρόσφατα αποκτημένης καλής φήμης της». Πίστευε

10. F.O. 371/43735, R189671, Leeper to F.O., 21 Νοεμβρίου 1944. Ευχαριστώ και από αυτή τη θέση τον Προκόπη Παπαστράτη που έθεσε υπόψη μου αυτήν την αναφορά, καθώς και ορισμένες βιβλιογραφικές παραπομπές.

ότι η πολιτιστική πολιτική της Βρετανίας θα έπρεπε να στοχεύει όχι στις μάζες, αλλά σε αυτές τις κοινωνικές κατηγορίες οι οποίες μπορούσαν να ασκήσουν επιρροή, μια άποψη που είχε εκφράσει και ο Leeper, στην επιστολή του προς το F.O. Ιδιαίτερα στην Ανατολική Ευρώπη, οι Σοβιετικοί, συνεχίζει ο Montagu-Pollock, θα προσπαθήσουν να εκμεταλλευτούν τη στρατηγική τους θέση για να περιορίσουν στο ελάχιστο τη βρετανική παρουσία και επιρροή. «Κάτω από αυτές τις περιστάσεις, η πολιτιστική πολιτική αναδεικνύεται ως ένα από τα πιο σημαντικά μέσα με το οποίο ελπίζουμε να διατηρήσουμε την καλή διάθεση που υπάρχει τώρα απέναντί μας και [η οποία] πράγματι, σε χώρες, όπως η Γιουγκοσλαβία και η Φιλανδία, συνιστά το μοναδικό μέσο διείσδυσης που έχουμε, αυτή τη στιγμή, στη διάθεσή μας»¹¹. Για τη Μεσόγειο, ο ίδιος ο βρετανός πρωθυπουργός Winston Churchill είχε αποφασίσει ότι η Ελλάδα και η Ιταλία θα έπρεπε να αποτελέσουν τις «επάλξεις» της Βρετανίας. Η δήλωση αυτή του Churchill διατυπώθηκε κατά τη διάρκεια συνάντησης στο Υπουργείο Εξωτερικών στις 17 Ιουλίου 1945 με τους W. H. Montagu-Pollock και Richard Seymour, αναπληρωτή γενικό γραμματέα του Βρετανικού Συμβουλίου, για να συζητήσουν τις δραστηριότητες του Βρετανικού Συμβουλίου στην Ιταλία¹². Αποτέλεσμα της συνάντησης ήταν ότι τον ίδιο μήνα το Υπουργείο Εξωτερικών έδωσε εντολή στο Βρετανικό Συμβούλιο να θεωρήσει ως «μέγιστη προτεραιότητα» τη δραστηριοποίησή του στην Ιταλία και στην Ελλάδα, «μια κίνηση, η οποία σηματοδοτούσε την πρώτη χρήση του Βρετανικού Συμβουλίου στον αρχόμενο ιδεολογικό ανταγωνισμό των Δυτικών Συμμάχων και της Σοβιετικής Ένωσης»¹³. Δεν είναι συμπτωματικό ότι και στις δύο αυτές χώρες υπήρχαν ισχυρά κομμουνιστικά κόμματα. Στην μεν Ιταλία, όπου το κομμουνιστικό κόμμα είχε απορρίψει την ένοπλη σύγκρουση με τις αστικές δυνάμεις της χώρας, η δυτική διείσδυση ήταν δυσκολότερη και απαιτούσε πιο εκλεπτυσμένους χειρισμούς, όπως η πολιτιστική προπαγάνδα, για την υπονόμησή του. Στην Ελλάδα, όπου οι αριστερές και κομμουνιστικές δυνάμεις βρίσκονταν σε μια δυνητική ένοπλη αντιπαράθεση με τις αστικές δυνάμεις, η πολιτισμική διείσδυση της Δύσης διευκολυνόταν, καθώς υπήρχε η δυνατότητα και της ένοπλης αντιμετώπισής τους.

Τα γραφεία του Βρετανικού Συμβουλίου της Αθήνας θα επαναλειτούργη-

11. D. W. Ellwood, «'Showing the world what it owed to Britain': Foreign policy and 'cultural propaganda', 1935-1945», στο N. Pronay & D. W. Spring, *Propaganda, Politics and Film*, The Macmillan Press, Λονδίνο 1982, σ. 66-67.

12. F.O.924/181, LC3027/82. Για την Οδηγία του F.O. αναφορικά με τη δραστηριότητα του Βρετανικού Συμβουλίου στην Ελλάδα και στην Ιταλία βλ. επιστολή Montagu-Pollock στον Seymour, στο D. W. Ellwood, «'Showing the world...'», ό.π., σ. 72 σημ. 62. Επίσης βλ. D. W. Ellwood, *Allied Occupation Policy in Italy, 1943-1946*, Ph. D. Thesis (αδημοσίευτη), University of Reading, 1977.

13. D. W. Ellwood, «'Showing the world...'», ό.π., σ. 67.

σουν με επικεφαλής, προσωρινά, τον συνταγματάρχη Kenneth Johnstone¹⁴, έναν από τους πρωτεργάτες, μαζί με τον Leeper, της ίδρυσης του Βρετανικού Συμβουλίου του Λονδίνου το 1935¹⁵. Ο Johnstone βρισκόταν ήδη στην Αθήνα ως επικεφαλής της Αγγλο-Ελληνικής Υπηρεσίας Πληροφοριών [Anglo-Greek Information Service (A.G.I.S.)], τμήματος του Γραφείου Τύπου της Βρετανικής Πρεσβείας. Στις αρχές Απριλίου 1945 θα επαναλάβει τις δραστηριότητές του και το I.E.S. Η διοίκηση και το προσωπικό του Ινστιτούτου θα υπαχθούν αρχικά στην A.G.I.S. και από τον Αύγουστο στο Βρετανικό Συμβούλιο¹⁶. Τον ίδιο μήνα το Συμβούλιο θα αναδιοργανώσει τις υπηρεσίες του και θα αποκτήσει μόνιμο αντιπρόσωπο.

Εν τω μεταξύ από τον Φεβρουάριο και ιδιαίτερα από τον Μάρτιο του 1945 γίνονται προσπάθειες για αναθέρμανση της πνευματικής ζωής της Αθήνας με την οργάνωση πολιτιστικών εκδηλώσεων. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι τον Φεβρουάριο ανεβαίνει στο θέατρο «Πάνθεον» το έργο του Σαίξπηρ «Δωδεκάτη Νύχτα» από τον θίασο Μανωλίδου - Αρώνη - Χορν με πρωτοβουλία του θεατρικού πράκτορα Θεόδωρου Κρίτα σε συνεργασία με το Βρετανικό Συμβούλιο. Της παράστασης προηγήθηκε με επιτυχία σειρά επτά διαλέξεων για τον Σαίξπηρ στην αγγλική γλώσσα από βρετανούς και έλληνες λόγιους¹⁷.

Παράλληλα το Βρετανικό Συμβούλιο επιδίδεται σε μια σειρά πολιτιστικών δραστηριοτήτων. Συνεχίζει το παράδειγμα του Γαλλικού Ινστιτούτου της Αθήνας¹⁸ με τη χορήγηση υποτροφιών για σπουδές στην Αγγλία. Τα κριτήρια επι-

14. F.O. 371/43735, R189671, Minutes. Όπως διαπιστώνεται από τα σχόλια του βρετανικού ΥΠΕΞ στην επιστολή του Leeper της 21 Νοεμβρίου 1944, ο συνταγματάρχης Johnstone θεωρείτο ως προσωρινή λύση, αφενός μεν γιατί το Συμβούλιο δεν είχε ακόμα αποφασίσει για το πρόσωπο που θα αναλάμβανε ως μόνιμος αντιπρόσωπός του στην Αθήνα και αφετέρου γιατί ο Johnstone προοριζόταν για άλλη υπηρεσία (προφανώς στο Λονδίνο). Πράγματι ξανασυναντάμε τον Johnstone στο Λονδίνο τον Ιούνιο του 1945, όπου συμμετέχει σε μια σύσκεψη στο βρετανικό ΥΠΕΞ με θέμα το μέλλον των βρετανικών υπηρεσιών πληροφόρησης στην Ελλάδα μετά τον πόλεμο. Βλ. P. Koutsopanou, *The British Press and Greek Politics, 1943-1949*, Ph. D. Thesis, University of London (LSE), Λονδίνο 1996, σ. 185, 195 σημ. 124 (ελλ. μτφρ. Πελαγία Μαρκέτου, υπό έκδοση).

15. P. M. Taylor, *The Projection...*, ό.π., σ. 152.

16. A. Sagos, *A Chronicle...*, ό.π., σ. 10.

17. Στις διαλέξεις, τις οποίες προλόγισε ο υφυπουργός εξωτερικών Γεώργιος Μελάς, συμμετείχαν μεταξύ άλλων από ελληνικής πλευράς οι Κων. Τρυπάνης, Τέντες Ροδοκανάκης και από βρετανικής πλευράς οι Kenneth Johnstone, Osbert Lancaster της Βρετανικής πρεσβείας, Derek Patmore, πολιμικός ανταποκριτής της εφημερίδας *Daily Mail* (συνέντευξη με τον Θεόδωρο Κρίτα).

18. Τον Απρίλιο του 1945, ο Οκτάβιος Μερλιέ, διευθυντής του Γαλλικού Ινστιτούτου της Αθήνας, με πρωτοβουλία του απευθύνθηκε στη γαλλική κυβέρνηση για παραχώρηση 50 ετήσιων υποτροφιών (ώς το 1937 ο αριθμός των υποτροφιών ανερχόταν στις 10). Παράλ-

λογής των υποτρόφων λανθάνουν, καθώς τα σχετικά έγγραφα δεν έγινε δυνατόν μέχρι τώρα να εντοπισθούν¹⁹. Στον κύκλο των δραστηριοτήτων του Βρετανικού Συμβουλίου εντάσσεται και η έκδοση, τον Μάρτιο του 1945, του περιοδικού *Αγγλοελληνική Επιθεώρησης (Anglo-Greek Review)*, υπό την αιγίδα της Αγγλο-Ελληνικής Υπηρεσίας Πληροφοριών (A.G.I.S.) και κατόπιν του Βρετανικού Συμβουλίου. Ήταν, αρχικά, δίγλωσση έκδοση, στην αγγλική και ελληνική γλώσσα, δεκαπενθήμερη και αργότερα μηνιαία. Εκδότης του περιοδικού ανέλαβε ο βιβλιογράφος και λόγιος Γιώργος Κατσίμπαλης²⁰, προσωπικότητα με ευρύτατο φάσμα γνωριμιών και φιλικών σχέσεων στους κύκλους της αθηναϊκής αστικής διανόησης. Το περιοδικό, στους βασικούς στόχους του, οι οποίοι εξαγγέλλονται στο πρώτο τεύχος²¹, δηλώνει την πρόθεσή του να επικεντρωθεί στην κουλτούρα, τη λογοτεχνία και τα ζητήματα της καθημερινής ζωής της Αγγλίας και της Ελλάδας με φανερό φιλική στάση απέναντι στην Αγγλία και αναγνώριση της πολιτισμικής της ανωτερότητας²². Στις σελίδες του αρθρογράφους αν γνωστοί έλληνες και άγγλοι διανοούμενοι και καλλιτέχνες, κάποιοι από

ληλα εγκρίθηκαν εξαμηνιαίες και τριμηνιαίες υποτροφίες. Για το 1945 το σύνολο των ετήσιων, εξαμηνιαίων και τριμηνιαίων υποτροφιών του Γαλλικού Ινστιτούτου ξεπέρασαν τον αριθμό των 150. Μαζί με τους υπότροφους έφυγαν και άλλοι εβδομήντα, με δικά τους έξοδα, αλλά με τις ίδιες ευκολίες που θα είχαν οι υπότροφοι (φοιτητικά εστιάτوريا, ευκολίες πανεπιστημιακής φοίτησης κτλ.). Συνέντευξη του Ο. Μερλιέ στον Μ.Α.Μ., «Οι Γαλλικές Υποτροφίες», *Ελληνικά Γράμματα*, αρ. 28-29, 23 Νοεμβρίου 1945. Περισσότερα για τις γαλλικές υποτροφίες του 1945 βλ. Nicolas Manidakis, «Struggling from abroad: Greek Communist Action in France during the Civil War (1946-1952)», ανακοίνωση στο Συνέδριο *Domestic and International Aspects of the Greek Civil War*, King's College, Λονδίνο, 18-20 Απριλίου 1999, Γιώργος Κανδύλης, *Ζωή και Έργο*, Ερμής, Αθήνα 1985, σ. 68-70, στη σελίδα 70 δίνονται ορισμένα από τα ονόματα των υποτρόφων, ένας εκ των οποίων ήταν και ο ίδιος. Για τις γαλλικές υποτροφίες του 1945 και τη σημασία τους μίλησε στη γράφουσα ένας από τους υποτρόφους, ο σκηνοθέτης Μάνος Ζαχαρίας.

19. Επιστολή στη γράφουσα από το Βρετανικό Συμβούλιο της Αθήνας, 20 Σεπτεμβρίου 1998. Πρόσφατα το Κέντρο Ερεύνης της Ιστορίας του Νεώτερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών απέκτησε μια νέα σειρά του Αρχείου S.O.E., όπου διαπιστώθηκε ότι το Βρετανικό Συμβούλιο ενέκρινε τον Ιούλιο του 1945 τη χορήγηση πέντε υποτροφιών για το ακαδημαϊκό έτος 1945-1946, πέντε για το ακαδημαϊκό έτος 1946-47 και εξέταζε το ενδεχόμενο χορήγησης υποτροφιών σε άλλους επτά Έλληνες, πρώην πράκτορες της Force 133, για τις υπηρεσίες που πρόσφεραν στους Συμμάχους κατά τη διάρκεια της Κατοχής (σειρά: HS 5/562).

20. Για την προσωπικότητα και το έργο του Γ. Κ. Κατσίμπαλη βλ. «Αφιέρωμα στον Γ. Κ. Κατσίμπαλη», *Νέα Εστία*, τχ. 1278, 1 Οκτωβρίου 1980. Στο τέλος του αφιερώματος παρατίθεται η εργογραφία του και τα δημοσιεύματα για τον Γ. Κ. Κατσίμπαλη.

21. «Πρόλογος», *Αγγλοελληνική Επιθεώρησης*, τχ. 1 (Μάρτιος 1945), 2.

22. Ο Αλέξ. Αργυρίου υποστηρίζει ότι η *Αγγλοελληνική Επιθεώρησης* ξεκίνησε ως προπαγανδιστικό περιοδικό της αγγλικής κουλτούρας (*Η μεταπολεμική λογοτεχνία*, εισαγωγή Αλέξ. Αργυρίου, τ. Α', εκδ. Σοκόλη, Αθήνα 1992, σ. 97).

τους οποίους, όπως οι 'Αγγελος Σικελιανός και Παντελής Πρεβελάκης, θα είναι και ιδρυτικά μέλη του Ελληνοσοβιετικού Συνδέσμου. Από τους έλληνες συνεργάτες του περιοδικού αναφέρουμε τους Γιώργο Σεφέρη, 'Αγγελο Σικελιανό, 'Αλκη Θρύλο, Αλέξη Σολωμό, Νικόλαο Β. Τωμαδάκη, Οδυσσέα Ελύτη, Βάσο Βασιλείου, Νίκο Γκάτσο, Αύρα Θεοδωροπούλου, Βασίλη Ρώτα, Κ. Θ. Δημαρά, Γιώργο Σαββίδη (ο οποίος διαδέχθηκε τον Κατσίμπαλη στη διεύθυνση του περιοδικού για το διάστημα 1953-1955). Πρόκειται για συγγραφείς και διανοούμενους που είχαν ήδη εδραιωθεί στον ελληνικό πνευματικό κόσμο κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου (γενιά του 1930)²³. Η *Αγγλοελληνική Επιθεώρησης* αποτέλεσε μια σημαντική περιοδική έκδοση με πλούσια θεματολογία σε τομείς όπως: επιστήμη, πολιτική, οικονομία, εκπαίδευση, φιλοσοφία, δημοσιογραφία, εικαστικές τέχνες²⁴. Χωρίς αμφιβολία η συμμετοχή καθ' όλη τη διάρκεια της κυκλοφορίας της τόσων πολλών ελλήνων διανοουμένων άσκησε σημαντική επίδραση στην ελληνική κοινή γνώμη. Από το θεματικό του περιεχόμενο διαπιστώνεται ότι το περιοδικό δεν ασχολήθηκε με θέματα που αφορούσαν πολιτικά και κοινωνικά προβλήματα που προέκυψαν μετά την Κατοχή και τον Εμφύλιο Πόλεμο, δεν ενδιαφέρθηκε για τη μεταπολεμική λογοτεχνική παραγωγή και την εμφάνιση της αντιστασιακής λογοτεχνίας ούτε ασχολήθηκε με τον κοινωνικό ρόλο της τέχνης, θέμα το οποίο είχε απασχολήσει, τουλάχιστον, άλλα περιοδικά της εποχής, όπως οι *Πρωτοπόροι*, τα *Καλλιτεχνικά Νέα* και τα *Γράμματα*²⁵. Θα μπορούσε κανείς να ισχυριστεί ότι η *Αγγλοελληνική Επιθεώρησης* λειτούργησε ως πόλος έλξης και συσπείρωσης της αστικής διάνοησης, συνιστώντας μια απάντηση στην επικρατούσα αυτή την περίοδο αριστερή καλλιτεχνική και πνευματική δραστηριότητα. Το περιοδικό διέκοψε την έκδοσή του το 1955.

Τη γνωριμία με τη Σοβιετική Ένωση και την προβολή της σοβιετικής κουλτούρας στο εξωτερικό επιδίωξε το Σοβιετικό κράτος με την ίδρυση το 1925 του Πανεωσιακού Συνδέσμου Πολιτιστικών Σχέσεων με Ξένες Χώρες (VOKS). Το μεγαλύτερο μέρος των δραστηριοτήτων του σοβιετικού πολιτιστικού προγράμματος διεκπεραιωνόταν μέσα από συλλόγους πολιτιστικής προσέγγισης με

23. Βλ. Mario Vitti, *Η γενιά του Τριάντα. Ιδεολογία και Μορφή*, Ερμής, Αθήνα 1995, Δώρα Μέντη, *Μεταπολεμική Πολιτική Ποίηση. Ιδεολογία και Πολιτική*, Κέδρος, Αθήνα 1995.

24. Απόστολος Σαχίνης, *Προσεγγίσεις - Δοκίμια Κριτικής*, Ινστιτούτο του Βιβλίου Μ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1989, σ. 214, Νίκος Ζίας, «Τα περιοδικά των εικαστικών τεχνών», *Νέα Εστία*, τ. 72, τχ. 845 (Σεπτ. 1962), 1361.

25. Δ. Μέντη, *ό.π.*, σ. 93-102. Πρβλ. Ελισάβετ Πουλακάκη, *Η λογοτεχνική κριτική και ιδεολογία στο περιοδικό «Αγγλο-Ελληνική Επιθεώρησης»*, 1998. Μεταπτυχιακό Σεμινάριο, Φιλοσοφική Σχολή Παν/μίου Κρήτης. Ευχαριστώ τον Ευριπίδη Γαραντούδη που έθεσε στη διάθεσή μου την παραπάνω εργασία.

τη Σοβιετική Ένωση που ιδρύθηκαν σε πολλά μέρη του κόσμου. Ως μέρος του μηχανισμού λειτουργίας του VOKS, ιδρύθηκαν ένα Γραφείο Υποδοχής Ξένων, Γραφείο Τύπου, Γραφείο Διεθνούς Ανταλλαγής Βιβλίων, Φωτογραφικό Τμήμα και Τμήμα Κινηματογράφου²⁶.

Στις αρχές του 1945 ο σοβιετικός Πανενοσιακός Σύνδεσμος προωθεί στην ελληνική αγορά σοβιετικές ταινίες, μέσω της κινηματογραφικής εταιρείας Sov-film²⁷. Στα μέσα Φεβρουαρίου ανακοινώνεται στον αθηναϊκό Τύπο ότι επρόκειτο να προβληθούν στην Ελλάδα τριάντα σοβιετικές ταινίες παραγωγής 1943-1944 ποικίλου περιεχομένου: δράματα, πατριωτικά, κωμωδίες και φάρσες, μουσικά ρομάντζα, βιογραφίες²⁸. Η προβολή των σοβιετικών ταινιών τον Μάρτιο και τον Απρίλιο σε αθηναϊκές αίθουσες πρώτης προβολής προκάλεσε μεγάλη αίσθηση και σημείωσε τεράστια εμπορική επιτυχία, ιδιαίτερα η προβολή της ταινίας «Ουράνιο Τόξο» («Ραντούγκα») ²⁹ και «Ζώγια»³⁰. Και οι δύο ταινίες αφορούσαν τη ρωσική αντίσταση και τα δεινά του πολέμου. Η πρώτη, βασισμένη στο ομώνυμο μυθιστόρημα, βραβευμένο με Βραβείο Λένιν, της Βέντας Βασιλιέφσκα, δημοσιευόταν κάθε μέρα σε συνέχειες στον *Ριζοσπάστη* ήδη από τις 21 Φεβρουαρίου 1945. Η «Ζώγια», αληθινή ιστορία νεαρής ρωσίδας αγωνίστριας, κυκλοφόρησε και ως βιβλίο από τις εκδόσεις του περιοδικού *Νέα Γενιά*³¹.

Η ταινία «Ουράνιο Τόξο», η οποία είχε ήδη σημειώσει μεγάλη επιτυχία στο

26. R. E. McMurry & M. Lee, *The Cultural Approach*, The University of North Carolina Press, 1947, σ. 110-136. Επίσης F. C. Barghoorn, *The Soviet Cultural Offensive. The Role of Cultural Diplomacy in Soviet Foreign Policy*, Princeton University Press, 1960. Το 1958 ο V.O.K.S. αντικαταστάθηκε από την Ένωση των Σοβιετικών Κοινωνιών για Φιλία και Πολιτιστικές Σχέσεις με Ξένες Χώρες.

27. Η έρευνα για τη λειτουργία και τις δραστηριότητες της Sovfilm στην Ελλάδα συνεχίζεται. Μια πρώτη επικοινωνία έχει γίνει με την Κρατική Ταινιοθήκη της Μόσχας.

28. «Ζωή και Τέχνη», *Ριζοσπάστης*, 28 Φεβρουαρίου 1945 και 7 Μαρτίου 1945. Η στήλη «Τέχνη και Ζωή» εγκαινιάζεται στην εφημερίδα από τις 21 Φεβρουαρίου 1945 και ασχολείται με την καλλιτεχνική κίνηση της Αθήνας. Υπεύθυνος ύλης ήταν ο Γ. Αποστολόπουλος.

29. «Ζωή και Τέχνη», *Ριζοσπάστης*, 6, 8, 15, 16, 25 (πριν την προβολή της ταινίας) και 31 Μαρτίου 1945· 3, 4 και 7 Απριλίου 1945 (μετά την προβολή της ταινίας). Η πρεμιέρα της ταινίας πραγματοποιήθηκε στις 26 Μαρτίου 1945, «Πνευματική και Καλλιτεχνική Ζωή», *Νέα Γενιά*, 20 Μαρτίου 1945, αρ. 48, 22, «Κριτική», *Ελεύθερα Γράμματα*, 5 Μαΐου 1945, αρ. 1, 13, 15.

30. «Ζωή και Τέχνη», *Ριζοσπάστης*, 11, 17, 19, 21 Απριλίου 1945. Η πρεμιέρα της ταινίας πραγματοποιήθηκε στις 16 Απριλίου 1945, «Πνευματική και Καλλιτεχνική Ζωή», *Νέα Γενιά*, 20 Απριλίου 1945, αρ. 48, 12, 5 Μαΐου 1945, αρ. 29, 41, «Κριτική», *Ελεύθερα Γράμματα*, 5 Μαΐου 1945, αρ. 1, 13, 15 και Γ. Ν. Μακρής, «Κριτική», *ό.π.*, 9 Μαΐου 1945, αρ. 5, 14.

31. *Νέα Γενιά*, ολοσέλιδη διαφημιστική καταχώρηση, 5 Μαΐου 1945, αρ. 49.

Παρίσι, προβλήθηκε στις 26 Μαρτίου στους αθηναϊκούς κινηματογράφους πρώτης προβολής «Αττικόν» και «Τιτάνια». Στην προεμιέρα, η οποία τελούσε «υπό την προστασία» του Υπουργού Εξωτερικών Ι. Σοφικανόπουλου», όπως διατυπωνόταν στη διαφημιστική καταχώριση στον Τύπο, είχαν προσκληθεί να παρευρεθούν ο πρόεδρος της κυβέρνησης και τα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου, ξένοι διπλωμάτες, αρχηγοί πολιτικών κομμάτων και αντιπρόσωποι του Τύπου. Οι εισπράξεις θα διαθέτονταν υπέρ του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού. Δεν διαθέτουμε πληροφορίες από τον Τύπο εάν τελικά παραβρέθηκαν όσοι είχαν προσκληθεί. Η επιτυχία της ταινίας πάντως υπήρξε μνημειώδης. Μέσα σε μία εβδομάδα την παρακολούθησαν 87.500 θεατές³².

Η μεγάλη εισπρακτική επιτυχία των σοβιετικών ταινιών και ιδιαίτερα του «Ουράνιου Τόξου» και της «Ζωγία» σχολιάστηκε από σύσσωμο τον Τύπο. Η Ακρόπολις σε πρωτοσέλιδο άρθρο της 1ης Απριλίου σημειώνει ότι «άπειρος κόσμος γεμίζει ασφυκτικώς τας δύο αιθούσας και ξαναζή το δράμα το ιδιό του στις μαρτυρικές περιπέτειες του ομοιοπαθούς συμμαχικού λαού... Μια τέτοια ταινία θα έπρεπε να την ιδούν όλοι οι Έλληνες... Να ποτισθούν από τα τρία αιώνια σύμβολα που την εμπνέουν... Θρησκεία, Πατρίδα, Οικογένεια». Η εφημερίδα παρερμηνεύει το περιεχόμενο της ταινίας και χρησιμοποιεί αυτό καθαυτό το πολιτιστικό γεγονός της προβολής της για να επιτεθεί πολιτικά κατά του ΚΚΕ, το οποίο δεν ασπάζεται, σύμφωνα με την εφημερίδα, αυτά τα τρία αξιώματα. Κατηγορεί το ΚΚΕ για «παλαιοντολογικό κομμουνισμό» και για αναχρονισμό σε σχέση με τη ρωσική πραγματικότητα. «Αν τουλάχιστον ο σύντροφος Σιάντος ήταν τρόπος να κάμει ένα ταξιδάκι ως τη Μόσχα για μετεκπαίδευσιν...»³³. Σε ανταπάντηση ο Ριζοσπάστης γράφει: «η δοσίλογος Ακρόπολις φαίνεται εξαιρετικά θορυβημένη από το αντιφασιστικό δημοψήφισμα που προκαλεί το "Ουράνιο Τόξο"... και κάνει τώρα πατριωτικό κήρυγμα ηθικής σε ποιους; στο ΚΚΕ που ενέπνευσε και οργάνωσε όλο το ελληνικό έπος της τετραετίας»³⁴.

Σε αυτή τη χρονική συγκυρία υπογράφεται τον Ιούνιο 1945 το καταστατικό ίδρυσης του Ελληνοσοβιετικού Συνδέσμου και στις 16 του ίδιου μήνα αναγνω-

32. Η προβολή σοβιετικών ταινιών, ιδιαίτερα στην περιφέρεια, δεν ήταν πάντα ανώδυνη, καθώς συνοδευόταν από επεισόδια με την αστυνομία η οποία εισέβαλλε σε κινηματογραφικές αίθουσες όπου προβάλλονταν σοβιετικές ταινίες και ξυλοκοπούσε θεατές, όπως στην περίπτωση της προβολής της ταινίας «Το Έπος του Στάλινγκραντ» σε κινηματογράφο της Θεσσαλονίκης στις 9 Απριλίου 1945 (F.O. 371/48294, R 11893).

33. «Συμπεράσματα από μίαν ρωσικήν ταινίαν», Ακρόπολις, αρ. 5510, 1.

34. «Ζωή και Τέχνη»: «Το "Ουράνιο Τόξο" και οι Γερμανόδουλοι», Ριζοσπάστης, 4 Απριλίου 1945.

ρίζεται η ίδρυσή του με απόφαση του Πρωτοδικείου Αθηνών³⁵. Σκοπός του Ελληνοσοβιετικού Συνδέσμου ήταν η ανάπτυξη των πνευματικών, οικονομικών και πολιτιστικών σχέσεων της Ελλάδας και της Σοβιετικής Ένωσης με την ίδρυση ινστιτούτου γραμμάτων και γλώσσας, την οργάνωση διαλέξεων και εκθέσεων, την έκδοση περιοδικού, κλπ.³⁶. Τα 120 ιδρυτικά μέλη, μεταξύ των οποίων ήταν πανεπιστημιακοί, καλλιτέχνες, πρώην υπουργοί, άνθρωποι των επιχειρήσεων, ανώτατοι δημόσιοι υπάλληλοι, εργατικοί ηγέτες, εκλέγουν διοικητικό συμβούλιο με πρόεδρο τον πρύτανη του Πολυτεχνείου Νικόλαο Κιτσίκη και αντιπρόεδρους τους Βλαδίμηρο Μπένση και Νίκο Καζαντζάκη. Άλλα μέλη του Δ.Σ. ήταν ο Χριστόφορος Θεοδωρίδης, ο εφοπλιστής Γιώργος Λαίμης, οι Μάριος Βάρβογλης, Έλλη Αμπρίδη, Χρυσός Ευελπίδης³⁷.

Στις 6 Ιουλίου το Διοικητικό Συμβούλιο επισκέπτεται τον υφυπουργό Εξωτερικών Μιχαήλ Τσαμαδό και τον υφυπουργό Τύπου και Διαφωτίσεως, καθηγητή βυζαντινής ιστορίας, Διονύσιο Ζακυθινό. Στη συνάντηση αυτή ο Κιτσίκης είχε την ευκαιρία να αναγγείλει την ίδρυση του Συνδέσμου «ως ανασύστασιν των παλαιωτάτων δεσμών μεταξύ των δύο λαών», τονίζοντας τους μακρόχρονους πνευματικούς και οικονομικούς δεσμούς μεταξύ Σοβιετικής Ένωσης και Ελλάδας. Οι ιστορικοί αυτοί δεσμοί, συνέχισε ο Κιτσίκης, και «ο θαυμασμός προς τον κολοσσιαίον πολεμικόν άθλον της συμμάχου μας, η βαθύτατη αναγνώρισις της υπέρτατης προσπάθειας ανοικοδομήσεως του Σοβιετικού Κράτους, της συντελουμένης από το 1917, απετέλεσαν το κίνητρον δια την ίδρυσιν του Ελληνοσοβιετικού Συνδέσμου». Η καλλιέργεια των πολιτιστικών και οικονομικών σχέσεων μεταξύ των δύο λαών ήταν ο σκοπός του Συνδέσμου και «τον σκοπόν αυτόν θα τον επιδιώξωμεν μακράν από κάθε πολιτικήν οιουδήποτε κόμματος, με βάσιν και κριτήριον αποκλειστικώς και μόνον τα εθνικά συμφέροντα»³⁸. Τις ίδιες απόψεις για τους στόχους του Ελληνοσοβιετικού Συνδέσμου επανέλαβε ο Κιτσίκης στην πρώτη εκδήλωση του Συνδέσμου στον κινηματογράφο «REX», συνδέοντας την ίδρυσή του με το όραμα ευρύτατων κοινωνικών στρωμάτων για την οικοδόμηση μιας κοινωνίας δικαίου μετά τη λήξη του πολέμου.

Πολλά από τα πρόσωπα που υπέγραψαν το 1945 την ίδρυση του Συνδέ-

35. Πρωτοδικείο Αθηνών, αριθμός απόφασης αναγνώρισης 2257 (16 Ιουνίου 1945).

36. Καταστατικό του Συνδέσμου, βλ. και «Η πνευματική ζωή: Ανακοίνωση του Ελληνοσοβιετικού Συνδέσμου», *Ελεύθερα Γράμματα*, 17 Αυγούστου 1945, αρ. 15, σ. 15.

37. Καταστατικό του Συνδέσμου, βλ. *Ριζοσπάστης*, 28 Ιουνίου 1945, «Ιδρύθηκε Ελληνοσοβιετικός Σύνδεσμος για τη σύσφιξη των σχέσεων των δύο χωρών», όπου δίνονται τα ονόματα των ιδρυτικών μελών του Συνδέσμου.

38. «Ο Ελληνοσοβιετικός Σύνδεσμος. Παρουσίαση στην Κυβέρνηση», *Ριζοσπάστης*, 11 Ιουλίου 1945. Για την ίδρυση του Ελληνοσοβιετικού Συνδέσμου και τις σχέσεις Ελλάδας και Σοβιετικής Ένωσης βλ. Ν. Κιτσίκης, «Ελλάδα και Σοβιετική Ένωση», *Ελεύθερα Γράμματα*, 7 Σεπτεμβρίου 1945, αρ. 18, 1-2.

σμου δεν προέρχονταν από την Αριστερά ούτε ήσαν κομμουνιστές. Ανήκαν σε ένα ευρύ κοινωνικό φάσμα και προσέγγισαν το ΚΚΕ κατά τη διάρκεια της Αντίστασης στο πλαίσιο του ΕΑΜ. Από τον χώρο της Αριστεράς αναφέρουμε τους Γιάννη Κορδάτο, Ηλία Ηλιού, Βασίλη Ρώτα, Ρόζα Ιμβριώτη, από το χώρο της φιλελεύθερης διανόησης τους Δημήτρη Φωτιάδη, Άγγελο Σικελιανό, Κωνσταντίνο Καλλιγά, Δημοσθένη Βουτυρά, Στάθη Δρομάζο, Παντελή Πρεβελάκη. Συμμετείχαν ακόμα οι καλλιτέχνες Αιμίλιος Βεάκης, Σπύρος Βασιλείου, Θανάσης Απάρτης.

Από τον κατάλογο των ιδρυτικών μελών του Ελληνοσοβιετικού Συνδέσμου διαπιστώνεται ότι η ίδρυσή του έτυχε ευρείας αποδοχής από σημαντικούς παράγοντες της κοινωνικής και πολιτικής ζωής της Αθήνας. Αυτό το ευρύ ενδιαφέρον στηριζόταν αναμφίβολα στο κύρος που είχε αποκτήσει η Σοβιετική Ένωση κατά τη διάρκεια του πολέμου εναντίον του κοινού εχθρού. Η ίδρυση του Συνδέσμου ενδιέφερε επίσης και εκείνο το τμήμα της κοινής γνώμης που είχε δει με συμπάθεια την «οικοδόμηση του πρώτου σοσιαλιστικού κράτους στον κόσμο» ήδη από τα προπολεμικά χρόνια. Η ανάπτυξη οικονομικών σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών, όπως ο ίδιος ο Κιτσίκης ανέφερε, ήταν ένας άλλος στόχος του Συνδέσμου. Η παρουσία για παράδειγμα του εφοπλιστή Λαιμού στο Δ.Σ. του Συνδέσμου είναι ενδεικτική.

Παράρτημα του Συνδέσμου ιδρύθηκε το 1945 και στον Πειραιά με πρόεδρο τον γιατρό Βασίλη Καραβασίλη, ενώ στις 12 Ιουλίου του ίδιου χρόνου συστάθηκε στην Αθήνα και ο Ελληνοσοβιετικός Σύνδεσμος Νέων. Πρόεδρός του εξελέγη ο τότε υφηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών Κωνσταντίνος Ι. Δεσποτόπουλος³⁹. Στον κατάλογο των ιδρυτικών μελών του περιλαμβάνονταν οι Μάνος Χατζηδάκης, Λεωνίδας Κύρκος, Μάνος Κατράκης, Γιώργος Σεβαστίογλου, Ίων Νταϊφάς, Μενέλαος Λουντέμης⁴⁰. Οι σκοποί του Συνδέσμου Νέων, όπως διατυπώθηκαν στο καταστατικό ίδρυσής του, ήταν: α) η σύσφιξη των φιλικών δεσμών μεταξύ των νεολαίων της ΕΣΣΔ και της Ελλάδας και β) η βαθύτερη μελέτη και αμοιβαία γνωριμία του σοβιετικού και του ελληνικού πολιτισμού. Παράλληλα, δηλώνεται ότι ο Σύνδεσμος «απέχει παντός πολιτικού ή κομματικού σκοπού». Έως τον Οκτώβριο του 1945 ο Σύνδεσμος Νέων αριθμούσε περί τα χίλια μέλη⁴¹.

39. Η πρώτη δημόσια εμφάνιση του Ελληνοσοβιετικού Συνδέσμου Νέων και η πρώτη διάλεξη γι' αυτόν πραγματοποιήθηκε από τον πρόεδρό του, Κ. Ι. Δεσποτόπουλο, στην αίθουσα «Παρνασσός» στις 18 Σεπτεμβρίου 1945. Η ομιλία του Κ. Ι. Δεσποτόπουλου κυκλοφόρησε σε έκδοση του Συνδέσμου Νέων με τίτλο *Η κοσμοϊστορική σημασία της Ε.Σ.Σ.Δ.* (Νοέμβριος 1945), 40 σ. Βιβλιοθήκη των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ).

40. Πρωτοδικείο Αθηνών, 2774 (12 Ιουλίου 1945), 5592 (23 Ιουλίου 1947),

41. Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (ΥΠΕΞ), φκκ. 84.3, έτος 1946, «Ελ-

Έως σήμερα η έρευνα δεν έχει εντοπίσει το Αρχείο του Ελληνοσοβιετικού Συνδέσμου από ολόκληρη την προδικτατορική του δράση· πιθανώς, δεν έχει διασωθεί. Σύμφωνα με προφορικές πληροφορίες των ίδιων των συντελεστών, η ίδρυση του Συνδέσμου υπήρξε πολιτική επιλογή του ΚΚΕ και του ΕΑΜ. Οι κομμουνιστές και το δημοκρατικό κίνημα της εποχής ανέμεναν και επεδίωκαν την υλική υποστήριξη της Σοβιετικής Ένωσης, τη στιγμή κατά την οποία προετοιμάζονταν για την τελική αναμέτρηση. Η συγκρότηση του Συνδέσμου μπορεί πληρέστερα να κατανοηθεί ως έκφραση αυτής της επιθυμίας και επιδίωξης.

Από τη μεριά της η σοβιετική πλευρά δεν υποστήριξε, όπως προφανώς θα αναμενόταν, την πρωτοβουλία της ίδρυσης του Συνδέσμου κατά τρόπο ανάλογο. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό, όπως αναφέρει ο Θόδωρος Ψαλιδόπουλος στη μελέτη του για τον Ελληνοσοβιετικό Σύνδεσμο⁴², ότι ο ομόλογος Σύλλογος «ΕΣΣΔ-Ελλάδα» ιδρύθηκε πολύ αργότερα στη Μόσχα, το 1958, όταν δηλαδή είχαν αποκατασταθεί εκ νέου οι διπλωματικές σχέσεις μεταξύ των δύο κυβερνήσεων και οι Σοβιετικοί είχαν πλήρως αποσαφηνίσει τις προθέσεις της πολιτικής τους έναντι της Ελλάδας. Γενικότερα, πάντως, φαίνεται ότι το 1945 οι Σοβιετικοί δεν ήταν ασφαλώς αντίθετοι στη δημιουργία του Συνδέσμου, αλλά δεν σκόπευαν και να την προκαλέσουν, μέσα στο πολιτικό κλίμα της εποχής. Έτσι, αυτό που κυρίως επιδίωκαν ήταν η παραχώρηση τεχνικών εξυπηρετήσεων και κινηματογραφικών ταινιών, μέσω του Πανενωσιακού Συνδέσμου Πολιτιστικών Σχέσεων.

Η είδηση της ίδρυσης του Ελληνοσοβιετικού Συνδέσμου δεν καταγράφηκε στον αθηναϊκό τύπο. Ακόμα και εφημερίδες και περιοδικά του αριστερού χώρου δεν ασχολήθηκαν ιδιαίτερα μαζί του, παρά μόνο με σποραδικές ειδήσεις για τις πολιτιστικές εκδηλώσεις του Συνδέσμου⁴³. Κατά ανάλογο τρόπο οι προφορικές πληροφορίες για τη δράση του Συνδέσμου το 1945 αναφέρονται μόνον σε πολιτιστικού περιεχομένου εκδηλώσεις. Η έμφαση στην πολιτιστική δραστηριότητα του Ελληνοσοβιετικού Συνδέσμου, ούτως ή άλλως, εναρμονιζόταν πλήρως με τους σκοπούς που είχε ο ίδιος θέσει. Εξάλλου, το πολιτικό κλίμα

ληνοσοβιετικές Σχέσεις», 17 Οκτωβρίου 1945, αναφορά Αστυνομικής Δ/νσης Αθηνών προς ΥΠΠΕ, Υπ. Εσωτερικών, Γενικό Επιτελείο Στρατού.

42. Θ. Ψαλιδόπουλος, «Ο Ελληνοσοβιετικός Σύνδεσμος», αδημοσίευτη μελέτη. Ευχαριστώ θερμά τον Θ. Ψαλιδόπουλο, ο οποίος μου παραχώρησε στοιχεία σχετικά με την ίδρυση του Συνδέσμου.

43. Στον αστικό Τύπο δεν γίνεται καμία αναφορά για την ίδρυση του Συνδέσμου. Ο Ριζοσπάστης αναφέρεται δύο φορές στο Σύνδεσμο: στην ίδρυση, 28 Ιουνίου 1945 και στην επίσκεψη του Δ.Σ. στους Μ. Τσαμαδό και Δ. Ζακυνθινό, 11 Ιουλίου 1945. Η Νέα Γενιά και ιδιαίτερα τα Ελληνικά Γράμματα δημοσίευαν κατά καιρούς ανακοινώσεις και εκδηλώσεις του Συνδέσμου.

της εποχής δεν επέτρεπε τίποτα περισσότερο. Όπως φαίνεται από απόρρητες αναφορές της Αστυνομικής Διεύθυνσης Αθηνών, τα γραφεία του Συνδέσμου και του Συνδέσμου Νέων τελούσαν υπό παρακολούθηση⁴⁴.

Στο πρόγραμμα των πολιτιστικών δραστηριοτήτων ο Σύνδεσμος αναγγέλλει την έκδοση, μέσα στο μήνα Αύγουστο, σειράς μεταφρασμένων βιβλίων τσέπης διάσημων σοβιετικών συγγραφέων για την εξέλιξη του πολιτισμού, τις τεχνολογικές κατακτήσεις, τις επιστημονικές εφαρμογές, την προστασία της υγείας, τη θέση της γυναίκας, τη ζωή των εργατών, το διοικητικό σύστημα κλπ. στη Σοβιετική Ένωση. Τα βιβλία που θα προλογίζονταν από μέλη του Συνδέσμου, στόχο είχαν να συντελέσουν στη γνωριμία με τη ζωή και τον πολιτισμό της Σοβιετικής Ένωσης. Επίσης ο Ελληνοσοβιετικός Σύνδεσμος ανακοινώνει την έναρξη μαθημάτων ρωσικής γλώσσας από τον Οκτώβριο 1945⁴⁵.

Η απήχηση του Ελληνοσοβιετικού Συνδέσμου σε συνδυασμό με την αύξηση της κριτικής στον σοβιετικό τύπο κατά της βρετανικής πολιτικής στην Ελλάδα προκάλεσαν την ανησυχία της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα.

Η σοβιετική αποστασιοποίηση από τα γεγονότα του Δεκεμβρίου του 1944 δεν διήρκεσε, όπως αναφέραμε, για πολύ. Παράγοντες του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών τοποθετούν αυτή τη μεταστροφή της σοβιετικής στάσης στα μέσα Φεβρουαρίου του 1945⁴⁶ και εν μέρει την αποδίδουν στον ερχομό στην Ελλάδα, στις 17 Φεβρουαρίου, του ανταποκριτή⁴⁷ του σοβιετικού πρακτορείου ειδήσεων TASS, Leonid Velitchansky⁴⁸. Μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας και μέχρι τις 30 Δεκεμβρίου 1945, δηλαδή από τότε που ο Συνταγματάρχης Gregori Popov έφυγε από την Ελλάδα και μέχρις ότου ο Νχάρχος Constantin

44. Ιστορικό Αρχείο ΥΠΕΞ, φακ. 84.3, έτος 1946, «Ελληνοσοβιετικές Σχέσεις», ενδεικτικά: 30 Αυγούστου 1945, 19 Σεπτεμβρίου 1945, αναφορά Αστυνομικής Δ/σης Αθηνών, Εμπιστευτικών Τμήμα Γραφείων II προς ΥΠΕΞ, Υπ. Εσωτερικών και αναφορά Κέντρου Αλλοδαπών, «Απόρρητα Δελτία Πληροφοριών».

45. «Η πνευματική ζωή»: «Ανακοίνωση Ελληνοσοβιετικού Συνδέσμου», *Ελεύθερα Γράμματα*, 17 Αυγούστου 1945, αρ. 15, σ. 15.

46. Ως πρώτη, έμμεση, κριτική της βρετανικής πολιτικής στην Ελλάδα από το σοβιετικό τύπο, καταγράφεται από το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών η δημοσίευση στην εφημερίδα του Λονδίνου *The Times*, με ημερομηνία 2 Ιανουαρίου 1945, επικριτικού αποσπάσματος από τη σοβιετική εφημερίδα *Pravda* (F.O. 371/48294, R 33 Minutes από τον Sir Orme Sargent).

47. F.O. 371/48236, R 4568, Moscow προς F.O., 7 Μαρτίου 1945, Minutes από τον D. S. Laskey (Νότιο Τμήμα), βλ. P. Koutsopanagou, *The British Press...*, ό.π., σ. 174-177.

48. Φοίβος Οικονομίδης, *Πόλεμος, Διείσδυση και Προπαγάνδα*, Ορφείας, Αθήνα 1992, σ. 86-87, 88-93. Ο Οικονομίδης υποστηρίζει, σύμφωνα με πληροφορίες του, ότι ο Velitchansky ήταν «στέλεχος του ΚΚΣΕ και αξιωματικός της KGB των σοβιετικών υπηρεσιών κατασκοπείας».

Rodionov αναλάβει τα καθήκοντά του, οι Σοβιετικοί δεν είχαν δικό τους πρέσβη στην Αθήνα. Καθώς δεν υπήρχε κανένας άλλος διπλωματικός αντιπρόσωπος, ο Velitchansky θα αναδειχθεί ως το κατεξοχήν πρόσωπο που θα εκπροσωπεί τη σοβιετική παρουσία στην Ελλάδα. Από τον ίδιο, σύμφωνα με εκτίμηση του Harold Caccia, επιτετραμμένου της βρετανικής πρεσβείας κατά τη διάρκεια της απουσίας του Leeper στην Αγγλία, έπαιρνε εντολές ακόμα και η Σοβιετική Στρατιωτική Αποστολή⁴⁹. Οι ανταποκρίσεις του Velitchansky από την Αθήνα ήταν επικριτικές για την ελληνική κυβέρνηση και έμμεσα ασκούσαν κριτική στη βρετανική πολιτική.

Ήδη από τον Μάιο συζητείται στο βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών να βρεθεί μία δικαιολογία για να απελαθεί ο Velitchansky από τη χώρα, αλλά κάτι τέτοιο κρίθηκε ασύμφορο, καθότι θα έθετε σε δυσχερή θέση τους βρετανούς ανταποκριτές και τις άλλες βρετανικές αποστολές στη Ρουμανία και τη Βουλγαρία, χωρίς αναγκασία να οδηγήσει σε καλύτερη μεταχείριση της ελληνικής κυβέρνησης από τον ρώσο δημοσιογράφο. Συνεπώς, το μόνο που θα μπορούσαν να κάνουν ήταν να λογοκρίνουν τις ανταποκρίσεις του από την Αθήνα. Αυτό όμως αργά ή γρήγορα θα τους έφερνε αντιμέτωπους με τους Αμερικανούς γιατί θα έπρεπε να λογοκρίνουν με τον ίδιο τρόπο και ανταποκρίσεις άλλων δημοσιογράφων⁵⁰. Ο Velitchansky θα παραμείνει στην Ελλάδα καλύπτοντας τα γεγονότα έως το τέλος του Εμφυλίου, το 1949, και θα αποτελέσει τον κύριο σύνδεσμο ανάμεσα στον γ.γ. του ΚΚΕ, Νίκο Ζαχαριάδη, και τον πρέσβη Rodionov⁵¹.

Αμέσως μετά τη συνάντηση του Δ.Σ. του Ελληνοσοβιετικού Συνδέσμου με την ελληνική κυβέρνηση, ο Caccia προειδοποιεί το Υπουργείο Εξωτερικών για την αυξανόμενη σοβιετική προπαγάνδα, της οποίας «η τελευταία εκδήλωση είναι η ίδρυση μιας Ελληνοσοβιετικής Λήγκας». Ο σκοπός της, συνεχίζει ο Caccia, «είναι η προώθηση των καλών σχέσεων ανάμεσα στις δύο χώρες, με τη βοήθεια, όπως φαίνεται, αστείρευτων χορηγήσεων και έχει ένα φιλόδοξο πρόγραμμα συνεδρίων, διαλέξεων και συζητήσεων». Οι έλληνες χορηγοί ήταν κυρίως αριστεροί και φιλελεύθεροι από τον ακαδημαϊκό χώρο, ενώ ανοικτή συμμετοχή του ΚΚΕ είχε «προσεκτικά αποφευχθεί». Κατά τον Caccia, η διαχείριση των υποθέσεων του Συνδέσμου βρισκόταν «ολοκληρωτικά στα χέρια του Velitchansky και του Πιρλιάνου (πρόκειται για τον Σάββα Πυλαρινό), διευθυντή της Sovfilm. Επιστημαίνει το γεγονός ότι ακόμα και η ελληνική κυβέρνηση δέχτηκε το Σύνδεσμο και ότι έτυχε «των ευλογιών» και του έλληνα υφυπουρ-

49. F.O. 371/48273, R 1122, Caccia προς το F.O., 27 Ιουνίου 1945.

50. P. Koutsopanagou, *The British Press...*, ό.π., σ. 168-169.

51. Βλ. Φ. Οικονομίδης, *Πόλεμος, Διέσδυση...*, ό.π., σ. 88-93, P. Koutsopanagou, *The British Press...*, ό.π., σ. 174-182.

γού Τύπου Δ. Ζακυθηνού⁵². Πρότεινε ότι το Βρετανικό Συμβούλιο θα έπρεπε να διευκολυνθεί στο έργο του με κάθε μέσο που θα μπορούσε να του παρασχεθεί και θεώρησε ουσιαστικό να αποκτήσει κατάλληλα κτήρια, όσο και αν κάτι τέτοιο «στις παρούσες συνθήκες, πρόκειται να κοστίσει ακριβά». Ζήτησε, επίσης, να επιταχυνθεί η αποστολή στην Ελλάδα βιβλίων, εφημερίδων και άλλου σχετικού υλικού. Ανταποκρινόμενο στις προτάσεις του Caccia, το Νότιο Τμήμα (Southern Department) σε συνεργασία με το Τμήμα Πολιτιστικών Σχέσεων (Cultural Relations Department) του Υπουργείου Εξωτερικών ανέλαβε την τακτική αποστολή προπαγανδιστικού υλικού στην Ελλάδα. Παράλληλα αποφασίστηκε η αποστολή μόνιμου αντιπροσώπου στο Βρετανικό Συμβούλιο⁵³, ενώ επίσης το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών θεώρησε αναγκαίο να επανενεργοποιήσει το θέμα της Αγγλο-Ελληνικής Σύμβασης Πολιτιστικής Συνεργασίας, η οποία είχε υπογραφεί το 1940, αλλά δεν είχε ποτέ επικυρωθεί⁵⁴.

Από τα διαθέσιμα μέχρι τώρα στοιχεία της έρευνας, προκύπτει ότι οι εκτιμήσεις και υποψίες του βρετανού πρέσβη για «ολοκληρωτικό» έλεγχο του Συνδέσμου από τους Velitchansky και Πυλαρινό δεν ήταν εντελώς αβάσιμες. Μπορεί επιζώντες από τα πρώτα ιδρυτικά μέλη του Συνδέσμου να αγνοούν τα ονόματά τους, όμως άλλοι από τον κινηματογραφικό και καλλιτεχνικό κόσμο της Αθήνας επιβεβαιώνουν την έντονη προσωπικότητα και δυναμική παρουσία του

52. Η βρετανική πρεσβεία στην Αθήνα είχε ενημερώσει το Υπουργείο Εξωτερικών για μια δήλωση του υφυπουργού Τύπου καθηγητή Δ. Ζακυθηνού, με ημερομηνία 19 Απριλίου 1945, στην οποία ανέφερε ότι συμμετείχε απόλυτα στα αισθήματα αγάπης και θαυμασμού που ο ελληνικός λαός έδειχνε για τη Σοβιετική Ένωση (F.O. 371/48294, R8081).

53. F.O. 371/48238, Caccia προς το F.O., 7 Ιουλίου 1945, Minutes από τον Laskey 22 Ιουλίου 1945, βλ. και P. Koutsopanagou, *The British Press...*, ό.π., σ. 177. Πρβλ. επιστολή Leeper προς το F.O., 4 Οκτωβρίου 1945, όπου χαρακτηρίζει τον Velitchansky ως «εξαιρετικά ψευδολόγο», ο οποίος μαζί με τον «αντιπρόσωπο των σοβιετικών ταινιών» αποτελούν τους «κύριους σοβιετικούς ταραχοποιούς στην Ελλάδα» και θεωρεί ότι «αυτοί οι δύο ανεπιθύμητοι ενθαρρύνονται, χωρίς αμφιβολία, στα παραπτώματά τους από την παρουσία του σοβιετικού στρατιωτικού προσωπικού» της Σοβιετικής Αποστολής. Ο Leeper ζητά να επισπευθεί η αποχώρηση της Αποστολής από την Ελλάδα, κάτι το οποίο της είχε ζητηθεί ήδη από τον περασμένο Ιούλιο (F.O. 371/48294, R17061). Για τους σκοπούς της Σοβιετικής Αποστολής και το χρονοδιάγραμμα της παραμονής της στην Ελλάδα βλ. F.O. 371/48294, R13396, R18695, R21246.

54. Το 1939 ο Lord Lloyd, πρόεδρος του Βρετανικού Συμβουλίου, είχε συναντήσει τον έλληνα πρωθυπουργό Ι. Μεταξά και τον έλληνα βασιλιά Γεώργιο για να διαπραγματευτεί την υπογραφή μιας συμφωνίας πολιτιστικών ανταλλαγών (F. Donaldson, *The British Council...*, ό.π., σ. 88-89). Η συμφωνία, τελικά, επικυρώθηκε στις 29 Σεπτεμβρίου 1951 μεταξύ του βρετανού πρέσβη στην Αθήνα Sir Clifford Norton και του έλληνα υπουργού εξωτερικών Ι. Γ. Πολίτη και δημοσιεύτηκε στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, αρ. 264 (Μέρος Πρώτον), 23 Σεπτεμβρίου 1953. Επίσης βλ. Cultural Convention, Treaty Series No. 10 (1954), Cmd. 9067.

Velitchansky⁵⁵. Για τον Σάββα Πυλαρινό τα στοιχεία, που έχουμε στη διάθεσή μας, προέρχονται από το συγγενικό του περιβάλλον⁵⁶. Ο Πυλαρινός, γνωστός στους κινηματογραφικούς κύκλους της Αθήνας⁵⁷, ήταν, το 1945, αντιπρόσωπος της κινηματογραφικής εταιρείας Sovfilm, με την οποία συνέχισε να συνεργάζεται και κατά την περίοδο 1949-1952⁵⁸, μετά την επιστροφή του από εξορία στη Γιάρο.

Από υπάρχουσες πηγές διαπιστώνεται πως ο Ελληνοσοβιετικός Σύνδεσμος συνέχισε τη δραστηριότητά του και κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου (το 1947 ο Σύνδεσμος μεσολάβησε για την αγορά των δικαιωμάτων της όπερας «Ευγένιος Ονέγκιν» από την Εθνική Λυρική Σκηνή) και πως τα γραφεία του εξακολουθούσαν να λειτουργούν⁵⁹. Η ανασυγκρότηση του Συνδέσμου ολοκληρώθηκε πολιτικά και οργανωτικά το 1961, όταν τροποποιήθηκε το Καταστατικό του, προκειμένου να προσαρμοστεί στις νέες κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες της εποχής⁶⁰.

Η συγκριτική μελέτη της βρετανικής και σοβιετικής πολιτιστικής προπαγάνδας στην Ελλάδα βοηθά να κατανοήσουμε τις διαφορές ή τις ομοιότητες των μέσων που και οι δύο χρησιμοποίησαν για να επιτύχουν τους πολιτικούς τους στόχους στη χώρα.

Θα πρέπει, καταρχήν, να ληφθεί υπόψη το διεθνές διπλωματικό κλίμα. Στο χρονικό διάστημα από τον Φεβρουάριο 1945 (Συνδιάσκεψη της Γιάλτας) έως τον Ιούλιο/Αύγουστο του ίδιου έτους (Συνδιάσκεψη του Potsdam) εμφανίστηκαν οι πρώτες δημόσιες ενδείξεις σοβαρών διαφορών στο εσωτερικό της Συμμαχίας. Στην Γιάλτα ο Churchill είχε δηλώσει την ευαρέσκειά του προς τον Stalin για την πραγματικά άψογη στάση της Μόσχας κατά την ένοπλη σύγκρουση των βρετανικών δυνάμεων με τον ΕΛΑΣ στην Αθήνα (Δεκέμβριος 1944). Στο Potsdam θα είναι για πρώτη φορά που σε διεθνές φόρουμ θα επαναδιατυπωθούν με επίσημο, αν και όχι ιδιαίτερα έντονο τρόπο, οι εκατέρωθεν καταγγελίες για τη σοβιετική πολιτική στην Ρουμανία, Βουλ-

55. Συνέντευξη με την Άλκη Ζέη και τη Δέσπω Διαμαντίδου.

56. Συνέντευξη με τον Αναστάσιο Πυλαρινό, ανιψιό του Σάββα.

57. Συνέντευξη με τον Βύρωνα Κουρουγιώτη και τον Απόστολο Τεγόπουλο.

58. Το 1950 ο Σ. Πυλαρινός ορίζεται, μαζί με άλλες προσωπικότητες, ισόβιο μέλος της Ταινιοθήκης της Ελλάδος (Αγλαΐα Μητροπούλου, *Ελληνικός Κινηματογράφος*, Αθήνα 1980, σ. 411).

59. Θ. Ψαλιδόπουλος, ό.π., σ. 71.

60. Πρωτοδικείο Αθηνών, αριθμός καταχώρισης της τροποποίησης του Καταστατικού 2360/62 (14 Μαΐου 1961). Νέα τροποποίηση του καταστατικού έγινε το 1988, αριθμός καταχώρισης 2945/88 (8 Νοεμβρίου 1988).

γαρία και Ουγγαρία, από τη μια πλευρά και για τη βρετανική πολιτική στην Ελλάδα από την άλλη⁶¹.

Κατά δεύτερον, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη το πολιτικό κλίμα μέσα στο οποίο οι δύο οργανισμοί καλούνται να δράσουν. Έχουν προηγηθεί τα Δεκεμβριανά και μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας ένα κύμα «λευκής» τρομοκρατίας απλώνεται σε όλη την Ελλάδα. Με την ανάληψη της εξουσίας από την κυβέρνηση Πέτρου Βούλγαρη τον Απρίλιο του 1945 και μέχρι τον Ιούνιο επικράτησε μια σχετική ηρεμία. Από το τέλος Ιουνίου όμως η κατάσταση έγινε εκρηκτική. Η ίδρυση του Ελληνοσοβιετικού Σύνδεσμου τον Ιούνιο ήταν μια πράξη πολιτικά και ιστορικά επίκαιρη. Η απήχυσή του στηριζόταν αναμφίβολα στο κύρος που είχε αποκτήσει η Σοβιετική Ένωση κατά τη διάρκεια του πολέμου. Η ίδρυση του Σύνδεσμου δημοσιοποιούσε τους δεσμούς της Αριστεράς με τη Σοβιετική Ένωση επιδιώκοντας την υποστήριξή της. Η αναδιοργάνωση του Βρετανικού Συμβουλίου τον Αύγουστο του 1945, επιβεβαιώνει τον πολιτικό ρόλο του Συμβουλίου ως απάντηση στις δραστηριότητες του Ελληνοσοβιετικού Σύνδεσμου και ως μέσο ενίσχυσης της βρετανικής παρουσίας στην Ελλάδα σε μια τεταμένη, πολιτικά, περίοδο.

Ο Ελληνοσοβιετικός Σύνδεσμος και το Βρετανικό Συμβούλιο συνιστούν δύο πολιτιστικούς φορείς με διαφορετική αφετηρία αλλά με ομοειδείς στόχους. Ο Σύνδεσμος αφορά μία ιδιωτική ανεξάρτητη πρωτοβουλία, η οποία αν και είχε την έμμεση υποστήριξη του ΚΚΕ ήταν κυρίως προϊόν του ευνοϊκού κλίματος υπέρ της Σοβιετικής Ένωσης ως αποτέλεσμα του πολέμου. Εξάλλου, όπως ήδη αναφέρθηκε, η σοβιετική πολιτιστική πολιτική, τουλάχιστον μέχρι τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, βασιζόταν στην καλλιέργεια πολιτιστικών σχέσεων μέσα από φιλικά προσκείμενες οργανώσεις και σωματεία. Το Βρετανικό Συμβούλιο, αντίθετα, είναι μορφωτικός φορέας με άμεση εξάρτηση και απολογισμό των πράξεων και δραστηριοτήτων του στη βρετανική κυβέρνηση⁶².

Και οι δύο πολιτιστικοί οργανισμοί επιδίωκαν τους στόχους τους με τα ίδια μέσα, όμως ο συναγωνισμός μεταξύ τους ήταν άνισος. Ο Ελληνοσοβιετικός Σύνδεσμος έπρεπε να δραστηριοποιηθεί μέσα σε ένα δυσμενές γι' αυτόν πολιτικό κλίμα και κάτω από αστυνομική παρακολούθηση. Σίγουρα όμως ο Σύνδεσμος συνέβαλε να δημιουργηθεί ένα πνεύμα ευρύτερης συνεργασίας στον κόσμο της Αριστεράς και να αποτελέσει το μοναδικό δίαυλο γνωριμίας και επικοινωνίας του ελληνικού λαού με τον ρωσικό πολιτισμό και τα επιτεύγματά του. Αντίθετα, η δράση του Βρετανικού Συμβουλίου ήταν απρόσκοπτη. Θα συνεχίσει να αναπτύσσει καθόλη τη διάρκεια του Εμφυλίου, αλλά και αργότερα,

61. Γ. Γιαννουλόπουλος, *Ο Μεταπολεμικός κόσμος. Ελληνική και Ευρωπαϊκή Ιστορία (1945-1963)*, Παπαζήση, Αθήνα 1992, σ. 44, 49 σημ. 36, 69.

62. P. M. Taylor, *The Projection...*, ό.π., σ. 152.

έναν ευρύ κύκλο δραστηριοτήτων για την προβολή και προώθηση της βρετανικής γλώσσας και του πολιτισμού. Ο δυτικός πολιτισμικός προσανατολισμός της χώρας που θα εγκαινιαστεί με τη μεταπολεμική δραστηριότητα του Βρετανικού Συμβουλίου, θα ενισχυθεί στην περίοδο του Εμφυλίου και θα συνεχιστεί και στη μετεμφυλιακή Ελλάδα με την παρουσία των ΗΠΑ: το 1948 θα εγκαθιδρυθεί στην Αθήνα παράρτημα του Ιδρύματος Fulbright και το 1957 θα ιδρυθεί η Ελληνο-Αμερικανική Ένωση. Των δύο αυτών μορφωτικών οργανισμών έχει προηγηθεί, από το 1945, η Αμερικανική Υπηρεσία Πληροφοριών (USIS), η οποία είχε δραστηριοποιηθεί δυναμικά και στον τομέα του πολιτισμού⁶³.

63. Βλ. R. E. Elder, *The Information Machine*, Syracuse University Press, 1968, H. N. Tuch, *Communicating with the world. U.S. Public Diplomacy Overseas*, St. Martin's Press, Νέα Υόρκη 1990.